

Kur'ân Bağlamında Sosyal Çevrenin Birey ve Toplum İnancı Üzerindeki Olumsuz Etkisi

Zübeyir Karataş | 0000-0003-166-2236 | zubeyirkaratas1@gmail.com
Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Siirt, Türkiye
ROR ID: 05ptwtz25

Öz

İnsan, yapısı itibarıyla sosyal bir varlık olduğundan ve sosyal çevrede yaşaması gerektiğinden, doğal olarak içinde yaşadığı çevrede meydana gelen olaylardan etkilenmektedir. Mezkûr çevrede yaşanan hadise ve olaylar, şüphesiz birey ve toplumun tercih ve yönelimlerini etkilediği gibi onların dini tercihlerini de etkilemektedir. Söz konusu çevrenin fert ve toplum üzerindeki etkisi, modern bilim tarafından da ele alınmıştır. Örneğin, sosyoloji ve psikoloji alanında uzmanlaşmış bilim insanları tarafından bu konunun ne denli etkiye sahip olduğu birtakım argümanlar eşliğinde izah edilmeye çalışılmıştır. Bu durum, ilgili çevrenin daha fazla araştırılması gerektiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Konunun önemine binaen bizler de günümüzün bu önemli problemine katkı sunmak amacıyla çalışmamızda sosyal çevrenin birey ve toplum inancı üzerindeki olumsuz etkilerini, Kur'ân-ı Kerîm bağlamında ele almaya çalıştık. Kur'ân, ilgili çevrenin fert ve toplum inancı üzerinde negatif etkilerini, farklı âyetlerde ifade etmiştir. Özellikle arkadaş çevresi, atalar, liderler, yöneticiler, din bilginleri ve bunların pozisyonunda olanların, insan inancı üzerinde olumsuz etkilerinden bahsetmiştir. Günümüzde de önemli bir problem olarak görülen bu tür grupların birey ve toplum üzerindeki olumsuz etkileri Kur'ân'ın evrensel mesajı bağlamında ele alınarak ayrıntılı bir şekilde irdelendi. Söz konusu faktörlerin inanç üzerindeki olumsuz etkilerinden kurutulmanın yolları yine Kur'ân'ın evrensel mesajı perspektifinden hareketle belirtmeye çalışıldı. Çalışma sonunda, kötü arkadaş çevresinin inanç üzerinde çok etkili olmasının yanı sıra birey ve toplumu gaflet ve delaletle sürüklemesinden dolayı herkesle dost olunmaması ve bu konuda çok hassas davranılması gerektiği görüldü. Aynı şekilde din tercihleri üzerinde ciddi etkisi bulunan atalar, liderler/yöneticiler, din bilginleri, sivil cemiyetler, sanat, medya ve karizma sahibi kimselere karşı da son derece müteyakkız bir tavır takınmanın ve bunlara karşı akıl ve irade yetilerinin sürekli aktif hale getirilmesinin önemi müşahede edildi.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Kur'ân, Sosyal Çevre, Lider, Yönetici, Birey ve Din.

Atıf Bilgisi

Karataş, Zübeyir. "Kur'ân Bağlamında Sosyal Çevrenin Birey ve Toplum İnancı Üzerindeki Olumsuz Etkisi". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/2 (Aralık 2024), 575-597.

<https://doi.org/10.33718/tid.1527348>

Geliş Tarihi : 02.08.2024

Kabul Tarihi : 31.10.2024

- Yayın Tarihi : 31.12.2024
- Değerlendirme : İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
- Etik Beyan : Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
- Benzerlik Taraması : Yapıldı - intihal.net
- Çıkar Çatışması : Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
- Finansman : Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
- Telif Hakkı & Lisans : Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Negative Effect of Social Environment on Individual and Social Belief in the Context of the Quran

Zübeyir Karataş | 0000-0003-166-2236 | zubeyirkaratas1@gmail.com
Siirt University, Faculty of Theology, Department of Tafsir, Siirt, Türkiye
ROR ID: 05ptwtz25

Abstract

Since humans are social beings by nature and need to live in a social environment, they are naturally affected by the events that occur in the environment they live in. The events and incidents experienced in the environment undoubtedly affect the preferences and orientations of individuals and societies, as well as their religious preferences. The impact of the environment in question on individuals and societies has also been addressed by modern science. For example, scientists specialized in sociology and psychology have tried to explain the extent of this issue with a number of arguments. This situation clearly shows that the relevant environment needs to be investigated further. Based on the importance of the issue, we have also tried to address the negative effects of the social environment on individual and social beliefs in the context of the Quran in our study in order to contribute to this important problem of our day. The Quran has expressed the negative effects of the relevant environment on individual and social beliefs in different verses. It has particularly mentioned the negative effects of the circle of friends, ancestors, leaders, administrators, religious scholars and those in their positions on human beliefs. The negative effects of such groups, which are still seen as an important problem today, on individuals and society were examined in detail within the context of the universal message of the Quran. The ways to eliminate the negative effects of these factors on belief were tried to be indicated again from the perspective of the universal message of the Quran. At the end of the study, it was seen that bad friends have a great impact on the beliefs of those around them, and that they lead individuals and society into heedlessness and misguidance, so it is not necessary to be friends with everyone and to be very sensitive in this regard. Similarly, the importance of adopting a very vigilant attitude towards ancestors, leaders/administrators, religious scholars, civil societies, art, media and charismatic people who have a serious effect on religious preferences and constantly activating the intellect and willpower against them was observed.

Keywords

Tafsir, Quran, Social Environment, Leader, Manager, The Individual and Religion.

Citation

Karataş, Zübeyir. "Negative Effect of Social Environment on Individual and Social Belief in the Context of the Quran". *Trabzon Theology Journal* 11/2 (December 2024), 575-597.

<https://doi.org/10.33718/tid.1527348>

Date of Submission : 02.08.2024

Date of Acceptance : 31.10.2024

Date of Publication : 31.12.2024

Peer-Review : Double anonymized - Two External

Ethical Statement : It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks : Yes - intihal.net

Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

İnsanın şahsiyeti/mizacı sosyal çevre, bunun yanı sıra doğuştan getirdiği yetenek ve karakter yapısı ve aldığı eğitimle şekillenir.¹ Her ne kadar sosyal çevre, tek başına insanın duygusunu, düşüncesini ve dînî yönelimini tayin etme gücüne sahip değilse de bu konuda çok etkili olduğunu söylemek mümkündür. Zira günlük sosyal olaylar ve Kur'ân'ın bu konudaki farklı âyetleri bu olguyu teyit etmektedir. Bundan dolayı insanı yoktan yaratan ve onun bütün duygu ve düşüncesine vâkıf olan Yüce Allah², Kur'ân'da bu hususa dikkat çekerek fert ve toplumu bu konuda uyarmıştır. Kur'ân, farklı sûre ve âyetlerinde birey ve toplumun dînî eğilimlerini olumsuz yönde etkileyen sosyal faktörlere temas etmiştir. Söz konusu faktörlerin neler olduğunu herkesin açık bir şekilde anlayıp idrak edebilmesi için onları tasvir ve betimlemelerle anlatmıştır. Mezkûr faktörlerin her dönemde güncelliğini koruması ve bunun yanı sıra birey ve toplum inancı üzerinde ciddi etkiye sahip olması, bizde bunların araştırılmayı ziyadesiyle hak ettiği kanaatini oluşturdu. Özellikle bilginin baş döndürücü bir hızla ilerlediği ve dijital mecraların neredeyse hayatın her alanına hâkim olup kamuoyunu etkilediği ve manipüle ettiği bir dönemde bize, mezkûr hususlara değinmenin hayati bir öneme sahip olduğu inancını yerleştirdi.

Dinin toplum üzerinde ne denli etkiye sahip olduğu herkesin malumudur. Bundan ötürü gerek din sosyolojisi gerekse din psikolojisi bilimleri alanında ihtisas sahibi olanlar bu konuda çokça eser kaleme almışlardır. Çünkü din, bir yönüyle bireysel bir konu olması hasebiyle psikolojinin; dış müdahalelere açık olması itibarıyla de sosyolojinin alanına girmektedir.³ İnsan hayatının her safhasına ve onun fitratında var olan özelliklerin tamamına değinen Kur'ân, insan ve toplumu etkileyen bu yönere de temas etmiş ve bu konuda ona/insana rehberlik etmiştir. Hususen dînî anlamda fert ve toplumu yönlendiren ve onların hem dînî tercihlerine hem de benimsedikleri dinden uzaklaşmalarına neden olan faktörlerin neler olduğunu ve bu konuda ne tür pozisyon takınmaları gerektiğini açık bir şekilde beyan etmiştir.

Çalışmadaki temel amaç, Kur'ân âyetleri çerçevesinde, sosyal çevrenin birey ve toplum inancına olan menfi etkisine temas ederek bu konuda nelerin yapılması gerektiğine işaret etmektir. Zira fert ve toplum inancını olumsuz etkileyen davranışların bilinmesi otomatikman çevrenin fert ve topluma etki eden iyi davranışların bilinmesine ve tatbik edilmesine vesile olur. Bizi bu çalışmaya sevk eden temel faktör, dinin toplum üzerindeki etkisiyle ilgili oldukça çalışmaların olmasına rağmen sosyal çevrenin din üzerindeki etkisiyle -özellikle olumsuz etkisiyle- alakalı neredeyse bir çalışmanın bulunmamasıdır.⁴ Bu çalışmayla amaç, her dönemde ve özellikle günümüzde hayati öneme sahip böylesi bir konuyu Kur'ân bağla-

1 Osman Kara, "Kur'ân'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/25 (15 Haziran 2012), 3.

2 Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), el-Mülk 67/13-14.

3 Selim Eren, "İnanç ve Sosyo-Kültürel Çevre Etkileşimi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (15 Haziran 2007), 31.

4 Yaptığımız araştırmalar neticesinde sadece Osman Karyagdı, *Kur'ân'a Göre Sosyal Çevrenin İnanç ve Davranışlara Etkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı, 2002). tezine ulaştık. Söz konusu tezin ikinci bölümünde, konumuzdan farklı olarak çocuk eğitiminde anne-baba ve çevrenin etkisiyle birlikte ele aldığımız konulardan farklı konulara temas edilmiştir. Son bölümde ise çevrenin farklı kısımlarına temas edilerek konu sonlandırılmıştır.

mında ele alıp değerlendirmek ve netice itibariyle bu meseleye bir nebze katkı sunmaktır.

1. Sosyal Çevrenin Fert ve Toplum İnancına Olumsuz Etkisine Bakış

Sosyal çevrenin fert ve toplum inancı üzerindeki etkisine temas edilmeden önce, başta ilgili kavramın açıklanması, ardından konuyla ilgili birtakım hususların aktarılması yerinde olacaktır. Arapçada *bîetün*/ *بَيْتَةٌ* olarak ifade edilen çevre kavramı, sözlükte bir topluluğun yaşadığı yere ve mekâna denilir.⁵ Literatürde ise canlıların yaşamlarını sürdürülebilmeleri için kendileri açısından ihtiyaçlarının karşılandığı ortam şeklinde tarif edilmiştir.⁶ Şüphesiz her dönemde bütün fert ve toplum, içinde yaşadıkları çevreden ve o çevre içerisinde vuku bulan eylemlerden olumlu veyahut olumsuz anlamda etkilenmiştir. Bundan dolayı Araplar çevrenin insan üzerinde ne denli etkiye sahip olduğunu (*الإنسانُ ابنُ البيئَةِ*) “insan çevrenin çocuğudur”⁷ deymiyle ifade etmişlerdir. İnsan şahsiyetinin oluşumunda eğitimin yanı sıra çevrenin önemi ve etkisi tartışılmazdır.⁸ Nitekim psikoloji bilimiyle ilgilenenlerin bir kısmının söz konusu düşünce ve yaklaşımı, teyit ettikleri görülmüştür.⁹ Çünkü insanların çoğu, içinde buldukları toplumla o kadar içli dışlı bir hayat yaşarlar ki artık belli bir aşamadan sonra toplum onların benliğini, idrakini ve düşüncelerini kuşatır, onları adeta esir alır.¹⁰ Bu aşamadan sonra toplumdaki ayrı düşünmek, müstakil akıl yürütmek, iradelerini hür bir şekilde kullanmak; kendilerini ret ve inkâr anlamına geldiğinden, akıl yürütme faaliyetlerinden uzaklaşmayı ve topluma angaje olmayı tercih etmektedirler. Genel anlamda her insanda çoğunluğa uyma, çoğunluğun beğenisini kazanma isteği ve çoğunluk tarafından dışlanma korkusu vardır.¹¹ Allah Teâlâ Kur’ân’ın farklı âyetlerinde bu konuya temas ederek bazı durumlarda çoğunluğa tabi olmanın, telafisi mümkün olmayan neticeler doğurabileceğini ifade ederek bu konuda çok dikkatli olunması gerektiğini ifade etmiştir.¹²

Aşağıda bu konuyla ilgili bilim adamlarının yaklaşımlarını destekleyen bazı Kur’ân âyetleri başta olmak üzere, Hz. Peygamber’in sünnetine/hadislerine ve İslâm âlimlerinin bu konudaki sözlerine yer verilecektir. Çevre kavramına ve onun bireyler üzerindeki etkisine kısaca temas ettikten sonra çevrenin, inancı ne denli etkilediğini ifade etmekte yarar vardır.

Bilindiği üzere her insan fitratında dine karşı bir yöneliş söz konusudur. Bir başka deyişle her insanın iç dünyasını, benliğini kontrol eden ve kendisinden kurtulup sıyrılması mümkün olmayan ulûhiyet inancına ve düşüncesine sahip bir yetiyle mücehhez kılınmıştır.¹³ Bundan dolayı Yüce Allah, Hz. Adem’den (a.s.) Hz. Muhammed’e (s.a.v.) kadar görevlendir-

5 Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya er-Râzî, *Mü’cemü’l-Mekâyisi’l-Lüga*, thk. Züheyr Abdulhasan Sultan (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1986), 1/312.

6 Ahmed Muhtar, *Mu’cemü’l-lüğati’l-arabiyyati’l-muâsarati* (Beyrut: Âlemu’l-Kutub, 2008), 1/258; Zübeyir Karataş, “Fahreddin er-Râzî ve Seyyid Kutub Özelinde Sosyal Çevrenin Tefsire ve Müfessire Etkisi: en-Nisâ/59. Âyet Örneği”, *Şarkiyat* 15/1 (03 Temmuz 2023), 25.

7 Muhammed Semîn, *Eserü’l-Kur’ân’i ve’l-kırâati fi’n-nahvi’l-arabî* (Kuveyt: Dârü’l-Kütübî’s-Sakâfiyye, 1978), 180.

8 Ramazan Altıntaş, *Kur’ân’da Hidayet ve Dalalet* (İstanbul: Pınar Yayınları, 1995), 53.

9 Fuâd Haydar, *eş-Şahsiyyatü fi’l-İslâm va fi’l-fikri’l-ğarbî* (Beyrut: Dârü’l-Fikri’l-‘Arabî, 1990), 167.

10 İbrahim Yıldız, “Kur’ân-ı Kerim’de Atalar Geleneği ve İnanca Etkisi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (01 Aralık 2015), 180.

11 Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur’ân’da İman Psikolojisi* (İstanbul: Yalnızkurt Yayınları, 1997), 203; Yıldız, “Kur’ân-ı Kerim’de Atalar Geleneği ve İnanca Etkisi”, 181.

12 Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân-ı Kerim Açıklamalı Meâlî* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), el-En’âm 116/6; Yûsuf 12/103; er-Ra’d 13/1; es-Saffât 37/71.

13 Şaban Ali Düzgün, *Din Birey ve Toplum* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2013), 35.

diği bütün peygamberlerin tebliğ ettiği dinin adını, fitrat dini (İslâm dini) koymuştur. Bütün peygamberlerin tebliğ ettiği dinin adının fitrat dini olmasının nedeni; fert ve toplumun, kendilerinde var olan söz konusu fitrattan uzaklaşmamları, beşerî zaaflarına yenik düşmemeleri ve bunun yanı sıra tevhid çizgisinde sabit kalmalarının murat edilmesidir.¹⁴ Nitekim bu olguya, Kur'ân'ın farklı âyetlerinde temas edilmiştir.¹⁵ Aynı şekilde Hz. Peygamber'in "Her doğan fitrat üzere doğar, sonra ana-babası onu Yahudi, Hristiyan ve Mecûsi yapar."¹⁶ hadisinde de bu durum açık bir şekilde ifade edilmiştir. Görüldüğü üzere doğan çocuk her ne kadar annesinden dindar olarak doğmasa da o, potansiyel olarak dini bakımından tamamen boş değildir.¹⁷

İnsanoğlu her ne kadar ontolojik olarak İslâm'a yönelme ve onu benimseme yetisine sahip olsa da yaşadığı sosyal çevre, onun doğuştan getirmiş olduğu söz konusu özelliğe etki etmekte ve onu yönlendirmektedir. Zira sosyal bir varlık olan insan¹⁸ içinden çıktığı sosyal çevreden etkilenmekte ve aynı zamanda yaşadığı muhitin içinde meydana gelen hadiseler, onun inancı üzerinde belirgin bir etkiye sahip olmaktadır.¹⁹ Çünkü her dinin belli sosyal şartlarda doğması ve belli zümre tarafından yaşatılması; örneğin modern büyük kentlerde dini hayatın zayıf olması buna karşı kırsal alanlarda ise canlı ve dinamik hüviyete sahip oluşu, toplumun (sosyal çevrenin) din üzerinde etkisine örnek teşkil etmektedir.²⁰ Nitekim yapılan araştırmalar ve ampirik deneylerde bireylerin inanıp inanmama konusunda sosyal çevrenin rolünün çok etkili olduğu görülmüştür.²¹ Bunun yanı sıra psiko-sosyolojik incelemelerin verilerine göre de fertlerin şahsiyetlerinin belirgin karaktere bürünmesine ve hatta biyolojik özelliklerin şekillenmesinde bile etkide bulunan etmenin, çevre faktörü olduğu müşahede edilmiştir.²²

Özet olarak bireylerin duygu, düşünce eylem ve inançları, içinde doğup büyüdüğü çevreyle paralellik arz etmektedir. İnsanların dini kimliklerinin oluşumu içinde buldukları çevreden bağımsız olarak düşünülemez. Çünkü bireyler genellikleri dinlerini en yakınlarından öğrenmektedirler. Örneğin, istisnalar hariç tutulduğunda Müslüman bir ailede doğanlar Müslümanlığı, Yahûdî bir ortamda doğanlar Yahûdiliği, Hıristiyan bir anne ve babadan doğanlar ise Hıristiyanlığı tercih ettikleri görülmektedir. Bu durum, çevrenin bireylerin kimliklerinin oluşumunda belirleyici faktör olduğunu göstermektedir.²³

14 Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023), 252; Hüseyin Yılmaz, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2019), 88.

15 el-A'raf 7/172-173; Rûm 30/30.

16 Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Züheyr b. Nasırunnasır (b.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422), "Cenâiz", 79; Müslim b. Haccâc en-Nisâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beirut: Dâru İhyâ'î't-Türâsî'l-'Arabî, ts.), "Kader" 6.

17 Yılmaz, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, 89.

18 Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Mukaddime İbn Haldun*, thk. Abdullah Muhammed Derviş (Dimaşk: Dâru Ya'rûb, 2004), 1/137.

19 Ejder Okumuş, *Dinin Toplumsal İnşası* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 89.

20 Joachim Wac, *Din Sosyolojisine Giriş*, çev. B. İnandı (Ankara, 1987), 31-33; Abdurrahman Güneş, "Sosyolojik Olarak Din ve Toplum İlişkileri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/1 (31 Ocak 2016), 161.

21 Eren, "İnanç ve Sosyo-Kültürel Çevre Etkileşimi", 137.

22 Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş* (Ankara: MEB Yayınları, 1980), 1/74; Osman Kara, "Kuran'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/25 (15 Haziran 2012), 14.

23 Okumuş, *Dinin Toplumsal İnşası*, 144-145.

2. Kur'ân'da Sosyal Çevrenin Birey ve Toplum İnancı Üzerindeki Olumsuz Etkisine Bakış

Kur'ân'ın farklı âyetlerinde sosyal çevrenin, bireylerin inanç tercihlerini ciddi anlamda etkilediği belirtilmiştir. Gerek Mekkî gerekse Medenî sûrelerde bireylerin dini tercihlerini veyahut tercih ettikleri inançları değiştirmelerine neden olan eylemlerin neler oldukları ifade edilerek bu konuda müteyakkız olmaları murat edilmiştir. Kur'ân'da, insanların söz konusu tercihlerine olumsuz etki eden temel unsurların başında çevrede yaşanan birtakım olayların geldiğinin ortaya konulması, bu konunun özellikle inanç bağlamında ele alınmasını gerekli kılmıştır. Bundan dolayı öncelikli olarak dost, daha sonra atalar ve nihayetinde lider ve yöneticilerin din tercihleri üzerindeki olumsuz etkileri ele alınacaktır. Mezkûr konular âyetler bağlamında değerlendirip bir neticeye ulaşılmaya çalışılacaktır.

2.1. Dost ve Arkadaş Çevresinin İnanç Üzerindeki Olumsuz Etkisi

İnsan, sosyal varlık olduğundan hayatının her aşamasında başkalarıyla dostluk ve arkadaşlık edinme ihtiyacı duyar. Bir başka ifadeyle -istisnalar dışında- dost edinmek her insan için zaruri bir durumdur.²⁴ Çocukluk döneminden başlayarak hayatın her alanını kapsayan arkadaş çevresi, birey ve toplum üzerinde her yönden etkili olması son derece doğaldır. Özellikle çevrenin dini konuda bireyi yönlendirmesi ve bu alanda onun tercihleri üzerinde belirleyici bir role sahip olması kaçınılmaz bir durum olarak görülmektedir. Bundan ötürü İslâm dini, insanın doğuştan sahip olduğu fitratını koruyabilmesi ve onu amacına uygun bir şekilde geliştirebilmesi için ısrarla dost ve arkadaş çevresine dikkat etmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Nitekim Allah Celle Celâlühü:

“Ey iman edenler! Allahtan korkun ve doğrularla beraber olun.”²⁵

“Sabah akşam Rablerine, o'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte candan sebat et. Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme. Kalbini bizi anmaktan ğafil kıldığımız, kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme”²⁶ âyetleriyle iyi ve doğru kimselerle beraber olmanın ve onlarla yol yürümenin hem dünyevî hem uhrevî faydasının olacağı, dolayısıyla da herkesle dostluk kurulmaması gerektiği açık bir şekilde belirtilmiştir.²⁷

Müfessirler, yukarıda meâli verilen Kehf 18/28. âyetiyle ilgili özet olarak şunları söylemişlerdir: Mekkeli müşriklerin ileri gelenleri, Hz. Peygamber'e, yanında bulunan ve maddi durumu iyi olmayan sahâbîleri kovması durumunda kendisiyle bir araya geleceklarini söylemeleri üzerine, söz konusu âyet nâzil olmuştur.²⁸ İlgili âyette Allah Teâlâ, Resûlullah'a bu

24 Ömer Aytaç - Mehmet Tan, “Arkadaşlık Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi The Journal of International Social Sciences* 29/1 (2019), 345-346.

25 et-Tevbe 9/119.

26 el-Kehf 18/28.

27 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil'il-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2000), 14/558; Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîri'l-kebir)* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-'Arabî, 1420), 16/167.

28 Ali b. Muhammed el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdülmaksûd (Beyrut: Dâri'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 3/302; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Ettafeyyîş (Kahire: Dâri'l-Kütübî'l-Mısıriyye, 1964), 10/390; Abdülhak b. Gâlib İbn 'Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'aziz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâri'l-Kütübî

konuda asla ve kat'a onların taleplerine icabet etmemesini, onlardan uzak durmasını ve rızâ-ı ilâhî dışında bir gayesi bulunmayan kimselerle beraber olmaya devam etmesini talep etmiştir. Aslında Yüce Allah'ın iyi insanlarla beraber olunmasını, kötü insanlardan ise uzak durulmasını emretmesinin hikmetlerinden biri, kötü kimselerin birey ve toplumları gaflet ve delaletle sürüklemeleridir.²⁹ Mezkûr âyet açık bir şekilde kötü arkadaş çevresinin insanı felakete sürükleyeceğini belirtmektedir.

Furkân 25/27-28-29. âyetlerindeyse kötü kimselerle beraber olan ve onlara uyan kişilerin kıyametteki acıklı halleri çok açık bir şekilde tasvir edilmiştir. İlgili âyetlerin meâllerini zikretmekte yarar vardır.

“O gün zalim kimse (pişmanlıktan) ellerini ısırp şöyle der: Keşke o peygamberle birlikte bir yol tutunsaydım! Yazık bana! Keşke falanca'yı (batıl yolcusunu) dost edinmesydim! Çünkü zikir (Kur'ân) bana gelmişken o, hakikaten beni ondan saptırdı. Şeytan insanı (uçuruma sürükleyip sonra) yüzüstü bırakıp rezil rûsvay eder.”

Konumuzun daha iyi anlaşılması için ilgili âyetleri genel anlamda değerlendirmek yerinde olacaktır. Öncelikli olarak ilgili sûrenin 25. âyetinde yer alan halîl/حَلِيلٍ kelimesinin anlamını aktarmakta yarar vardır. Çoğulu اَحْلَاءٌ ve اَحْلَاءٌ olan حَلِيلٍ ifadesi, samimi dost, çok yakın arkadaş ve cana yakın anlamalarına gelmektedir.³⁰ Bu kavram, Kur'ânda farklı formlarda ve beş yerde geçmektedir. Aynı zamanda Allah Teâlâ Nisa 4/25. âyetinde Hz. İbrahim'in kendi katında ne denli üstün bir makam ve mevkiye sahip olduğunu ifade etmek için mezkûr kavramı kullanmıştır. وَأَتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ حَلِيلًا “Allah İbrahim'i dost edinmiştir.” Müfessirler eserlerinde, Hz. İbrahim'in “halîl” vasfını almasına sebep olan olayları uzun uzadıya aktarmışlardır. Bu vasıflar incelendiğinde “halîl” sıfatına sahip olabilmenin çok büyük emek ve fedakârlık gerektirdiği açık bir şekilde görülecektir. Örneğin, ateşe atılması, çocuğuyla imtihan edilmesi, eşi ve çocuğunu çölde ıssız bir yerde bırakması, bunun yanı sıra misafirlerine olan ikramı, cömertliği ve bunun gibi özellikler onun söz konusu makama ulaşmasına vesile olmuştur.³¹

Tefsir eserlerinde bu âyetlerin nüzulüne, Ukbe b. Ebî Muayt'ın (ö. 2/624) sebep olduğuna dair rivayete yer verilmektedir. Ukbe b. Ebî Muayt verdiği bir ziyafete Hz. Peygamber'i de davet etmiştir. Hz. Peygamber kendisine şahadet getirmedikçe yemeğinden yemeyeceğini söyleyince o da şahadet getirmiştir. Bu durumu öğrenen Ubey b. Halef (ö. 3/625), Ukbe'ye öfkelenerek ondan, derhal Hz. Peygamber'e gidip hakarete bulunmasını istedi, Ukbe de sırf Ubey b. Halef'in gönlünü kazanmak için Allah Resûlü'ne gidip hakaret etti. Bunun üzerine söz konusu âyetler nâzil oldu.³² Bu âyetlerde yer alan “ellerini ısırarak” ifadesinden aşırı

bi'l-İlmiyye, 1422), 3/512.

29 Muhammed b. Muhammed Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyê'l-kitâbi'l-kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, ts.), 5/219; Cemâleddin Muhammed b. Muhammed Said el-Kasımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyünü's-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418), 7/29.

30 Luvîs Ma'lûf, *el-Muncid* (Tahrân: İntişârâtı İslâm, 1379), 190; Ahmed ez-Zayyât vd., *el-Mu'cemü'l-vasîf* (Kahire: Dâru'd-Da've, ts.), 253; Muhtar, *el-Mu'cemü'l-Lüga* 1/691.

31 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 9/251-52; Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, thk. Mecdî Bâslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 3/370-73; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 5/400-401.

32 Nasr b. Muhammed es-Semerkindî, *Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkindî*, thk. Mahmûd Mutricî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 2/535-36; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl va Esrâru't-Te'vîl*, 4/122-23; Ali b. Muhammed el-Hâzin, *Lübbü't-te'vîl fî me'ânî't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 3/312; Muhammed Emin b. Abdullah el-Hererî, *Hadâ'iku'r-revhi ve'r-reyhân fî revâbi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necât, 2001), 23/20.

pişmanlık, nedamet ve öfke anlamı kastedilmiştir. Seyyid Kutub (ö. 1966), mezkûr ifadeyle ilgili: “Aslında bunu yapan kişi acısını dindirmeye çalıştığını ve aynı zamanda bu davranışın psikolojik bir durumu ifade ettiğini, ilgili âyetin de bunu canlı olarak ortaya koyduğunu.” söylemiştir.³³ Kur’ân’da bazı olayları tasvir eden bu tür ifadeler yer almaktadır. Örneğin, cimrilik, cömertlik, bir işten vazgeçmek gibi ifadeler değişik lafızlarla ifade edilmiştir. Zikir lafzından “Kur’ân, Allah’ı anmak, Hz. Peygamber’in öğütleri” gibi anlamlar, şeytan kavramından ise “kötü arkadaş ve bütün ins ve cin şeytanları” murat edilmiştir.³⁴ Ancak âyetlerin bağlamına bakıldığında “şeytan” ifadesinden kötü arkadaşın murat edilmiş olmasının daha uygun olacağı görülür. Zira farklı âyetlerde kötü arkadaş yüzünden bazı kimselerin inançlarını yitirdiklerini ve kıyamet günü cehenneme girmeden önce bu tür pişmanlık ve nedamet getirdikleri açık bir şekilde anlatılmaktadır.³⁵ Diğer taraftan Kur’ân’da kötü arkadaş çevresinin telkinlerinden kurtulup cennete girenlerin kendi aralarında geçen diyaloglarına da yer verilmiştir. Sâffât sûresinin 37/51-57. âyetlerinde bu konu detaylıca anlatılmıştır. Mezkûr âyetlerde cennete girenlerin kendi aralarında karşılıklı olarak sohbet ettikleri esnada içlerinden birinin dünyadayken bir arkadaşının kendisine, öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiğini, ölüm sonrasına asla inanılmaması gerektiğini ısrarla vurguladığını ve dolayısıyla onun durumunu merak ettiği anlatılmaktadır. Konunun devamındaysa Yüce Allah orada bulunanlara âhireti inkâr eden kişinin cehennemdeki yerini göstermesi üzerine o kişinin cennette bulunan arkadaşı, ona sitem ederek şunları söyledi: Allah’ın fazlı keremi olmamış olsaydı senin yüzünden helâk olacaktım. Allah’a şükürler olsun ki seni dinlemedim.³⁶

İslâm dini, dost seçiminde çok dikkatli olunması gerektiği üzerinde ısrarla durmuştur. Kur’ân-ı Kerîm’in yanı sıra Hz. Peygamber de hadislerinde, iyi ve kötü arkadaşın insanın hayatında ne tür etkiye sahip olduğunu örnek ve betimlemelerle herkesin anlayacağı şekilde ifade etmiştir. Örneğin, “Kişi dostunun dini üzeredir. Öyleyse her biriniz kiminle dostluk kuracağına dikkat etsin.”³⁷ sözüyle her arkadaşın, kişinin karakter ve davranışları üzerinde çok büyük etkiye sahip olduğunu,³⁸ “İyi ve kötü arkadaşın hali, güzel koku satanla körük çekenin haline benzer. Misk satan ya sana güzel kokusundan ücret almaksızın ya sen satın alırsın ya da (hiç değilse onunla beraber olduğun sürece) güzel koku koklamış olursun körük çeken kimse ise ya elbiseni yakar ya da (en azından) körüğün kötü kokusundan rahatsız olursun”³⁹ hadisinde ise iyi ve kötü kimselerin her halükârda insan üzerinde tesir etme imkân ve kabiliyetine sahip olduklarını açık bir şekilde beyan etmiştir.⁴⁰

İslâm âlimleri de her insanın iyi ve salih kimselerle arkadaşlık etmesinin önemini ifade etmişlerdir. Gazzâlî (ö. 505/111) *İyhâü Ulûmüddîn* adlı eserinde söz konusu durumu şu şekilde

33 Seyyid Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, çev. M. Emin Saraç vd. (İstanbul: Birleşik Yayınları, ts.), 10/523-24.

34 Mâtürîdî, *Te’vilâti Ehli’s-sünne*, 8/21-22; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 24/455.

35 İbrâhîm 14/21; ez-Zuhruf 43/38-67.

36 Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 21/45-51; Abdurrahman b. Ali İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, thk. Abdürrezzak el-Mehdî (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1422), 3/541-42; Muhammed b. Ali Şevkânî, *Fethu’l-kadir* (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414), 4/454-56.

37 Süleyman b. el-Eş’as Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâût, Muhammed Kâmil Karabelli (b.y.: Dâri’r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 2009), Kitâbü’l-‘edebe”, 19; Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Mısır: Şeriketu Mektebetu va Matbaatü Mustafa el-Bânî, 1975), “Kitâbü’z-Zühhd” 45.

38 Muhammed b. Abdurrahman Mübârekpûrî, *Tühfetü’l-ahvâzi* (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, ts.), 7/42.

39 Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, “Kitâbü’l-büyü’” 45; Müslim b. Haccâc en-Nisâbü’rî, *Sahîhu Müslim*, “Kitâbü’l-birri va’s-silati va’l-‘edebe”, 38.

40 “İyi ve Kötü Arkadaşın Hali Güzel Koku Satanla...’ Hadisi”, *İslam ve İhsan* (Erişim 13 Haziran 2024).

de özetlemiştir: Dünyaya aşırı bir şekilde meyleden kimseyle dolaşan kişi de dünya sevgisi; âhret hayatına önem veren ve davranışlarını ona göre dizayn eden biriyle dostluk edende ise âhret sevgisi meydana gelir. Zira insan farkına varmadan dostunun hal ve davranışlarından etkilenmektedir.⁴¹ Gazzâlî'nin mezkûr yaklaşımı, konunun psikolojik yönünü ortaya koyması açısından önemlidir. Aynı şekilde Sa'dî-i Şîrâzî (ö. 691/1292) de *Gülîstan* kitabında bu konuyu Kur'an'dan alıntı yaparak çarpıcı bir örnekle şu şekilde izah etmiştir: Hz. Lût'un eşi kötülerle arkadaş olduğu için peygamber ailesinden olma onurunu yitirdi. Oysa Ashâb-ı Kehf'in köpeği, birkaç gün iyilerin arkasına düştü insan olma onurunu kazandı.⁴²

İslâm dininin üzerinde hassasiyetle durduğu ve hayati önem atfettiği sağlıklı dost çevresiyle ilgili bugün modern bilim, bu hassasiyetin ne kadar önemli ve haklı olduğunu bilimsel argümanlarla ortaya koymuştur. Bilimsel verilere göre sağlıklı arkadaş ortamı mutluluğun kaynağıdır. Zira böylesi bir ortam, insan beyninin gelişmesine ve aynı zamanda o toplumun bireylerini heder eden ve onların bedensel ve ruhsal çöküntülerine sebebiyet veren alkol, kumar ve sosyal medya gibi bağımlılıktan kurtarmalarına vesile olduğu tespit edilmiştir.⁴³

Bu başlık altında bir hususu ifade etmekte yarar vardır. Sosyal çevrenin özellikle yakın dost ve arkadaş çevresinin insan inancı üzerinde ne kadar etkili oldukları birtakım argümanlarla ortaya konulmaya çalışıldı. Ancak bu durumun her zaman için aynı neticeyi verdiğini söylemek hayatın gerçekliğiyle örtüşmediği görülmektedir. Bir başka ifadeyle söz konusu durumun geneli yansıttığını zira iyi bir ortamda yetişip kötü eylemleri tercih edenler olduğu gibi kötü çevrede yetişip de iyi eylemleri seçenlerin varlığı bir realite olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Hz. Nuh'un eşi, oğlu ve Hz. Lût'un hanımı iyi çevrede, üstelik peygamber ocağında yetişmelerine rağmen küfrü ve inkârı tercih etmişlerdir.⁴⁴ Buna karşılık Firâvun'un hanımı Âsiye ve onun üst düzey yöneticisi olan ve Kur'an'da "racülün mü'minün" şeklinde tarif edilen kişinin küfrün hâkim olduğu çevrede yaşamasına rağmen İslâm'ı seçmiştir.⁴⁵

2.2. Ataları Taklit Etmenin İnanç Üzerindeki Olumsuz Etkisine Bakış

Kur'an, farklı âyet ve sûrelerinde geçmiş toplumların kendilerine gönderilen peygamberlerle olan diyaloglarına yer vermiştir. Önemine binaen Kur'an'ın yarısından fazlası bu tür konulara ayrılmıştır. Amaç, insanların geçmişte yaşanan hatalardan ders çıkartmaları⁴⁶ ve aynı hataya tekrar düşmemelerini sağlamaktır.⁴⁷ Kur'an geçmiş toplumlar için şiddetle eleştirdiği konulardan biri de akıl, nazar ve istidlali devre dışı bırakarak körü körüne yapılan taklittir. Yüce Allah, insanı diğer canlılardan ayıran ve onu vahiyle muhatap olma şere-

41 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâü 'Ulûmü'd-dîn* (Beirut: Dârü'l-Ma'rife, ts.), 2/173.

42 Sa'dî Şîrâzî, *Gülîstan* (Tahran: Kütüphânei Dâniş, 1392), 22.

43 "İyi Arkadaş Çevresi Bağımlılıklardan Uzak Tutar", <https://www.yesilay.org.tr/tr/> (Erişim 26 Haziran 2024); "Arkadaş çevresi beyin gelişimine etki ediyor", aksam.com.tr (22 Ocak 2022).

44 Hûd 11/46; et-Tahrîm 66/10.

45 el-Mü'min 40/28; et-Tahrîm 66/11; Kur'an'da "racülün mü'minün" şeklinde geçen kişiyle ilgili müfessirler genellikle şu yorumu yapmışlardır. Bu kişinin hem Firâvun amcazadesi hem de ordu komutanı veyahut İsrailoğullarından biri. Konuyla bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/376-77; İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sami b. Muhammed Selâme (Riyad: Dâru Taybe, 1999), 7/140; Ahmed b. Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî* (Mısır: Şeriketu Meketebetü va Matbaatü Mustafa el-Bânî, 1946), 24/63.

46 Yûsûf 12/111.

47 Zübeyir Karataş, *Seyyid Kutub ve fî zilâli'l-Kur'an Tefsirindeki Metodu* (Samsun: Üniversite Yayınları, 2018), 88-90.

fini kazandıran akıl nimetini⁴⁸ diskalifiye ettiğinden ve hakikati perdelediğinden dolayı, insanları bu davranıştan “körü körüne taklitten” kaçınmaları yönünde uyarmıştır. Kur’ân’da bu konuyla ilgili âyetler yer almaktadır. Bunlardan öne çıkanlardan biri de Bakara 2/170. âyetidir. Söz konusu âyetin anlamını kısa bir şekilde aktarıp ardından konuyla ilgili diğer âyetlere temas etmek yerinde olacaktır.

“Onlara (müşriklere): Allah’ın indirdiğine uyun, denildiği zaman onlar ‘Hayır! Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız dediler.’ Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulmamış idiyeler?”⁴⁹

Bu âyette öncelikli olarak yer alan ve müfessirler tarafından atalar olarak yorumlanan “آبَاءٌ” kelimesinin anlamı üzerinde durmakta yarar vardır. Âbâün/آبَاءٌ kavramı, ebün/أَبٌ kelimesinin çoğulu olup baba, amca, dede, ot ve otlatılan mekân anlamlarına gelmekle birlikte bir şeyin ortaya çıkmasına ve onun ıslah edilmesine vesile olan kişi anlamına da gelmektedir. Nitekim, baba ve amcaya ve aynı şekilde anne babaya ebevayn/أَبْوَابٌ denilmektedir.⁵⁰ Eb kelimesi, Kur’ân’da dört farklı anlamda kullanılmıştır. Bunlar, baba, amca, dede ve ot kelimeleridir.⁵¹

Yüce Allah, ilgili âyette, sosyal çevrenin özellikle yakın çevrenin birey ve toplumun inancını ne denli etkilediğini açık bir şekilde belirtmiştir. Malum olduğu üzere insan üzerinde en çok etki etme potansiyeline sahip olanlar, onun yakın çevresidir. Bundan dolayı Allah Teâlâ Kur’ân’da bu hususa dikkat çekmiştir.⁵² Zira yakın çevrenin bireyler üzerinde ciddi etkiye sahip olduğu bilinen bir gerçektir.⁵³ Mezkûr âyetin yorumu bağlamında Zemahşerî (ö. 538/1144) *el-Keşşâf* adlı eserinde, peygamber mesajını dikkate almayan, aklını gerektiği gibi kullanmayan ve bunun yanı sıra sadece çevresini taklit eden kişiler için, özet olarak şunları söylemiştir: Sanki Kur’ân akıllı insanlara bu kimseler için şunları söylemektedir: “Şu aklı kıt olanlara bakarmısınız atalarının yolunu takip ederek hakikatten yüz çevirmektedirler. Şayet ataları hidayete ve doğru yola erişmemişler de yine onların yolunu takip edecekler mi? Doğrusu bu davranışları akıl ve iz’an dışıdır.”⁵⁴

Kur’ân, farklı âyetlerinde atalarını takip edip ve onları imanın önünde en büyük engel olarak sunan birey ve toplumlardan söz etmekte ve onları zem etmektedir.⁵⁵ Bir başka ifadeyle bu kimseler, Allah’a iman ve peygamberlere itaati, atalarına körü körüne bağlanmalarından dolayı terk ettikleri için şiddetle eleştirilmişlerdir. Allah Teâlâ, ilgili âyetten sonra

48 Hatice Kelpetin Arpaguş, “İman Bağlamında Kelâm’da Taklid ve Mukallid (Gazâlî Örneği)”, *Kelam Araştırmaları* 3/1 (2005), 118.

49 el-Bakara 2/170.

50 Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî (Beyrut: Dâri’l-Ma’rife, ts.), 7; Muhammed b. Yakûb el-Fîrûzâbâdî, *Besâirü zevi’t-temyiz fi letâifi’l-kitâbi’l-azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: Lecnetü İhyâ’i’t-Türâsi’l-İslamî, 1996), 2/113.

51 Hüseyin b. Muhammed ed-Demağanî, *Kâmûsü’l-Kur’ân*, thk. Abdülaziz (Beyrut: Dâri’l-İlmi li’l-Melâyîn, 1983), 13-14. Söz konusu ifade el-Hâcc 22/78 baba, el-Bakara 2/133 dede, En’âm 6/74; amca ve Abese 80/31 ot anlamında kullanılmıştır.

52 et-Tahrîm 66/6.

53 Abdülkerim Yunus el-Hatîb, *et-Tefsîrü’l-Kur’ânî li’l-Kur’ân* (Kahire: Dâri’l-Fikri’l-‘Arabî, ts.), 14/1032.

54 Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf’an hakâ’iki’t-tenzîl* (Beyrut: Dâri’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1407), 1/213.

55 Atalarına akıl ve izandan yoksun bir şekilde uyanları eleştiren âyetlerden bazıları şunlardır: Mâide 5/14; A’râf 7/71; Yûnus 10/78; el-Kehf 18/5; el-Enbiyâ 21/53; Furkân 25/18; eş-Şuarâ, 26/74-137; Lokmân 31/21; Sebe’ 34/43; es-Sâffât 37/69; ez-Zuhruf 43/32-24-25.

yer alan âyette (Bakara 2/171) bu şekilde davranan kimseleri, söyleneni gerektiği gibi işitmeyen ve akletmeyen diğer canlılara benzetmek suretiyle bunların ne denli yanlış ve hatalı bir yol izlediklerine dikkat çekmiştir.⁵⁶

Şâtîbî (ö. 790/1388) çevrenin insan inancı üzerindeki etkisini ilgili âyet bağlamında şu şekilde ifade etmiştir: Müşriklerin inanmamalarının önündeki en büyük engel, atalarına olan bağlılıklarıdır. Bu bağlılık uğrunda savaş etmekten dahi çekinmemişlerdir. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm, farklı âyetlerinde onlara, şayet atalarına bağlılık konusunda samimiyetleri sürekli andıkları ve kendisiyle övündükleri en büyük ataları olan Hz. İbrahim'e uymalarını,⁵⁷ zira kendisi de Kur'ân'ın temel ilkelerinden farklı bir şey söylemediğini; dolayısıyla bunların İslâm'a yönelmeleri gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁸

Antik çağda müşrik toplumların ekseriyeti geçmişe olan saygılarını atalarını tapma derecesine vardırılmışlardır. Vahyin ilk muhatabı olan Mekkeli müşrikler arasında dar anlamda bir atalar kültü görülmesi bile ancak onlardan gelen her şeyi körü körüne taklit ettikleri ve takdis ettikleri ayan beyan görülmektedir. Bu da inançların oluşumuna ve şekillenmesine ciddi manada etki etmiştir.⁵⁹ Bundan dolayı Kur'ân birçok âyetinde bu minvaldeki uygulamaları eleştirmiştir. Hatta bazı İslâm âlimleri yukarıda zikredilen bu ve buna benzer âyetlerden yola çıkarak taklidin caiz olmadığını söylemişlerdir.⁶⁰ Aslında Kur'ân genel manada taklitçiliği değil onun akıl ve vahiyden uzak ve körü körüne yapılanını reddetmektedir.⁶¹ Zira farklı âyetlerinde, iyi kimselerin taklit edilmesini salık vermesi⁶² onu "taklitçiliği" tamamiyle reddetmediğini göstermektedir.⁶³

Son olarak şu hususu ifade etmekte yarar vardır. İslâm bilginleri Peygamberlerin tebliğ ve davetine karşı çıkan ve argüman olarak ortaya atalarının inanç ve uygulamalarını öne süren Müşrik ve ehl-i kitap mensuplarının bir kısmının amaçlarının, buldukları dünyevî menfaat ve pozisyonlarını kaybetmemek olduğunu ifade etmişlerdir. Bir başka deyişle atalarının inancını buldukları makam ve pozisyonlar için alet olarak kullanmışlardır.⁶⁴

56 Reşîd Rıza, *el-Menâr (Tefsîrül-Kur'âni'l-hakîm)* (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyetü'l-'Âmme li'l-Kitâb, 1990), 2/74. Yüce Allah, bu âyet ile aklını gerektiği gibi kullanmayanları keçi-koyun sürüsüne benzetmiştir. Nasıl ki keçi-koyun, çobanın sesini duyar ancak ondan neyi talep ettiğini idrak etmez hatta bazı durumlarda o ses ile kesimhaneye doğru yönelir fakat bunun farkına varamadığı gibi Peygamberlerin tebliğ ve irşadlarına karşı da aklını ve basiretini kapatanlarında eninde sonunda akibetleri tıpkı bu canlılar gibi kendi elleriyle helâk olmaktan öteye geçmeyecektir. Molla Huvayş Abdulkadir el-Ğâzî, *Beyânü'l-meânî* (Matbaatü'r-Tarakkî, 1965), 5/116.

57 en-Nisâ 4/125; en-Nahl 16/123; el-Hac 22/78.

58 İbrahim b. Musa eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen (Kahire: Dâru İbn Affân, 1997), 5/263.

59 Karyağdı, *Kur'ân'a Göre Sosyal Çevrenin İnanç ve Davranışlara Etkisi*, 34.

60 Ebü't-Tayyip Siddîk Hân, *Fethü'l-beyân fi makâsidi'l-Kur'ân* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992), 1/337. Ayrıca konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Ardoğan Recep, "Taklîdî İmanın Geçerliliği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/2 (2009), 39-70.

61 Günay Tümer, "Âbâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/1.

62 Âl-i İmrân 3/95; Yûsûf 12/38; el-Ahzâb 33/21; el-Mümtehine 60/4.

63 Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl va Esrâru't-Te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, 1418), 1/119.

64 Ahmed b. Muhammed İbn 'Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd* (b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 1/200-201; Hareddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 5/1/255-56.

Hülâsa Kur'ân farklı sûrelerinde geçmiş toplumların iman etmemelerin gerekçesini atalarına körü körüne uymalarından kaynaklandığını ifade etmiş ve muhataplarını aynı hataya düşmemeleri konusunda uyarmıştır. Zira bu şekilde davranılması durumunda inanç açısından ciddi problemler meydana geleceği bir vakıdır. Diğer taraftan taklitçiliğin olumsuz etkisinin bulunduğunu belirtmekle birlikte iyi ve sâlih kimseleri taklit etmenin kişi ve toplum inancı bakımından müspet neticelerinin olacağını da ayrıca ifade etmiştir.

2.3. Lider ve Önderlerin Din Üzerindeki Olumsuz Etkisi

Birey ve toplumun inancını etkileyen sosyal faktörlerden biri de önder ve yöneticilerdir. Önder ve yönetici olgusu neredeyse insanlık tarihiyle eşittir. Zira en ilkel toplumlardan en modern toplumlara kadar insanlar, yöneticiler tarafından idare edilmişlerdir. Önder ve yöneticiler her dönemde fikir ve düşünceleriyle insanları etkilemiş ve onları yönlendirmişlerdir.⁶⁵ Bundan dolayı Kur'ân, insanları bu denli etkileme potansiyeline sahip olan söz konusu şahsiyetlere dikkat çekmiş ve bu konuda neler yapılması gerektiğini açık bir şekilde beyan etmiştir. Fikir ve düşünceleriyle insanları olumlu yönde etkileyen yöneticiler olduğu gibi onları olumsuz yönde etkileyen ve inançlarını kaybetmelerine neden olan yöneticiler de vardır. Kur'ân, bir yandan iyi yöneticilere tabi olunmasını talep ederken⁶⁶ diğer yandan onların dinî hayatlarını olumsuz anlamda etkileyecek yöneticilerden de şiddetle uzak durmalarını talep etmiştir.

Ahzâb 33/66-67-68. âyetlerinde, ebedi kalmak üzere cehenneme girmelerine neden olan kötü yöneticilerin peşine takılanların duydukları nedamet ve pişmanlıktan söz edilmektedir. İlgili âyetlerin meallerini aktarmakta fayda vardır:

“Yüzleri ateşte, evrilip çevrildiği gün: Eyvah bize! Keşke Allah'a itaat etseydik, peygamber'e de etseydik! derler. Ey Rabbimiz! Biz reislerimize ve büyüklerimize uyduk da onlar bizi yoldan saptırdılar. Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve onları büyük lanetle rahmetinden kov derler.”

Konumuzun daha iyi anlaşılması için öncelikli olarak insanları saptıran ve Ahzâb 33/66. âyetinde genellikle “reislerimiz ve büyüklerimiz” şeklinde tercüme edilen sâdatanâ/سَادَاتَانَا ve kubarâanâ/كُبَارَانَا kavramlarına göz atmakta yarar vardır. Sâdâtün/سَادَاتُUN kelimesinin tekili olan seyyid/سَيِّدٌ lafzı ve türevleri, “şan-şeref sahibi, cömert, büyük ve lider” gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁷ Mezkûr kavramı, câhiliye ve aynı zamanda muallaka şairlerinden olan İmrü'l-Kays (ö. 544), “efendi ve lider” anlamında kullanmıştır.⁶⁸ Kubarâ/كُبَارَا kelimesinin müfredi olan Kebîr/كَبِيرٌ lafzı ve onun türevleri ise “büyüklük, yaşlılık, haşmet, şanı büyük, kibir ve yakınlık” anlamlarında kullanılmaktadır.⁶⁹

65 Emir Cevirov, *Dini Liderler Tipleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma* (Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı: Uludağ Üniversitesi, 2013),

66 en-Nisâ 4/59; Yâsîn 36/21.

67 Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-lüga* (Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyye li't- Te'lîf va't-Terceme, 1964), 13/35; Muhammed Murtada ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, thk. Abdussattâr Ahmed Ferrâc vd. (Kuveyt: Maḥba'atu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1965), 8/223-24.

68 İmrü'l Kays, *Dîvânu İmrü'lKays Kays*, thk. Muḥammed Ebü'l-Faḍl İbrâhîm (Kahire: Dârü'l-Maârif, 1990), 186-187.

69 Ali b. İsmail İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam*, thk. Abdülhamid Handâvî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000), 7/11; Ahmed Ubeyd el-Kabîsî, *Mevsûatü'l-kelemti va ihvatihâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2017), 10/351-363.

İslâm öncesi dönemlerde cahiliye şairleri, söz konusu kelime ve türevlerini, “büyük- lük ve yaşlılık” anlamlarında kullanmışlardır.⁷⁰ Müfessirlerden bir kısmının ilgili kelimelere aynı anlamı verirken bir kısmının da farklı anlamlar verdiği görülmektedir. Örneğin Taberî (ö. 310/923), İbn Ebû Hâtim (327/938) ve Kurtubî (ö. 671/1273), gibi müfessirler mezkûr kavramlara “şirk ve delalette öncü kimseler” anlamını verirken⁷¹ Mâtürîdî (ö. 333/944), Mâ- verdî (ö. 450/1058), İbn Kesîr (ö. 744/1373) ve Tâhir b. Âşûr (ö. 1973), gibi müfessirler de söz konusu anlamın yanı sıra sâdât kelimesine “kral-melik-lider”, kubarâ ifadesine ise “alimler” anlamını vermişlerdir.⁷² Modern müfessirlerin ise genellikle mezkûr kavramların anlamın- dan çok içerikleri üzerinde yoğunlaştıkları görülmektedir

Eş anlamlı kavramlar arası anlam farklılıklarını beyan etmekle ün kazanan Ebû Hilâl el-Askerî'nin (ö. 400/1009), *el-Furûku'l-lüğaviyya* adlı eserinde söz konusu kavramlar arasın- daki farkı şu şekilde açıklanmıştır: Seyyid, “insanların işlerini çözen, onları yöneten”; kebîr ise “insanların ilim, yaş veyahut saygınlık bakımından onlardan üstün olan” anlamlarına gelmektedir. Seyyid kavramının içerisinde kebîr anlamının yer aldığını, ancak kebîr kavra- mında seyid anlamının bulunmadığını ifade etmiştir.⁷³ Söz konusu kavramları ve araların- daki farkı ifade edildikten sonra bunların sosyal çevreye yansımalarını belirtmek yerinde olacaktır. İlgili ifadelerin yer aldığı âyetin bağlamına/siyak ve sibakına bakıldığında kıya- met gününde bazı kimselerin kendileri için önder ve lider kabul ettikleri kişilerin peşine takılıp âhireti inkâr ettiklerinden dolayı azap çektikleri esnada getirmiş oldukları pişmanlık ve nedamet görülecektir. Bu kimseler bedenlerinin her tarafına acı ulaşsın diye cehennem ateşinin üzerinde evrilip çevrileceklerdir. O esnada keşke, büyüklerimize ve önderlerimize itaat edeceğimize Allah'a ve Resûlü'ne itaat etseydik. Allah'ım bizim sapmamıza ve cehen- neme girmemize sebep olan bu kimselere kat be kat azap ver diyeceklerdir. Ancak onların bu talepleri karşılık görmeyecektir. Çünkü onlar, kendi hür iradeleriyle onlara tabi olduk- larından ve o esnada duanın kabul şartlarından hiçbirisinin olmaması, doğal olarak yapmış oldukları dualarının/bedduaların kabulünü muhal kılmaktadır. Bir başka ifadeyle mezkûr kimseler, dünya hayatları sona erdiğinden ve hükümleri verildikten sonra, taleplerinin ka- bul edilmesi ilahi plan çerçevesinde kabul görmeyecektir.⁷⁴

Bu âyetler, sosyal çevrenin bir realitesi olan lider ve yönetici olgusunun insan inancı üzerindeki olumsuz etkisini açık bir şekilde göstermektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in farklı âyetle- rinde insanların yöneticilerine ve büyük şahsiyet olarak gördükleri kişilere tabi olup ardın-

70 Amir el-Ahmedî, *Şuarâü Mezhiç ahhârihim ve eş'ârihim fi'l-câhiliyya* (San'a: Mec'meu'l-Arabîyati's-Saîde, 2014), 443-444; İbn Tayfur el-Bağdâdî, *Kitâbü belâğâti'n-nisâ ve tarâfi kelâmihinna*, thk. Ahmed el-Fî (Kahire: Matbaatü Medresati vâlidati Abbâs el-evval, 1908), 63.

71 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/33; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebû Hâtim er-Râzî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyip (Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419), 10/3157; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/249.

72 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, 8/417; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 4/425-26; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 6/484; Muhammed Tahir b. Muhammed İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dârü't-Tûnu- siyye, 1984), 22/117.

73 Ebû'l-Hilâl Hasen el-Askerî, *el-Furûku'l-lüğaviyye* (Mısır: Dârü'l-İlmi ve's-Sakâfati li'n-Neşri ve't-Tavzî', ts.), 82. Söz konusu kavramları, tefsir ilminde derin vukûfiyeti olan ve bu konuda 14. ciltlik Kur'ân sözlüğünü te'lif eden Hasan el-Mustafevî de söz konusu kavramları el-Askerî'ye yakın bir şekilde yorumla- mıştır. Bk. Hasan el-Mustafevî, *et-Tahkîk fi kelimâti'l-Kur'âni'l-kerîm* (Tahrân: Merkezü Neşri Âsâri'l-Allâme el-Mustafevî, 1393), 10/16.

74 Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 25/185-86.

dan cehenneme girenlerin acıklı tablolarına yer verilmiştir. Bunlardan biri de Bakara 2/167. ve A'râf 7/38. âyetleridir. Bu âyetlerde de Yüce Allah meâlen şöyle buyurmuştur:

“(Kötülere) uyanlar şöyle derler: Ah, keşke bir daha dünyaya geri gitmemiz mümkün olsaydı da şimdi onların bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsaydık! Böylece Allah onlara, işlerini, pişmanlık ve üzüntü kaynağı olarak gösterir ve onlar artık ateşten çıkmazlar.”

“Ey Rabbimiz! Bizleri işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha fazla azap ver!” diyecekler.”⁷⁵

Kanaatimize göre mezkûr kavramlardan hem yönetici hem de din âlimlerinin murat edilmesi daha uygun olacaktır. Zira sadece yöneticilerin değil aynı zamanda alimlerin/bilginlerin de toplum üzerinde etkisi âyetlerle⁷⁶ ve tarihin her döneminde sabittir.⁷⁷ Aynı zamanda sosyolojik ve psikolojik olarak da bu realiteyi görmemek neredeyse mümkün değildir. Zira ümâra/yöneticiler, toplumu sevk ve idare etmekle zahiri; ulemâyasa ilim ve bilginleriyle onların üzerinde maneî otorite kurmaktadırlar. Hz. Peygamber, (s.a.v) bu olguyu bir hadislerinde şu şekilde ifade etmiştir. Ümmetinden iki sınıf vardır ki, onların düzeltilmesiyle ümmetim de düzelir ve onların ifsat/bozulmaları ile ümmetim de bozulur, bunlar yöneticiler ve âlimlerdir.⁷⁸ Aynı şekilde “İnsanlar, yöneticilerinin/idarecilerinin dinleri üzere olur.”⁷⁹ sözü de bu hakikati pekiştirmektedir. Toplumu idare edenler, onları adaletle ve Allah'ın hükümleriyle yönetirlerse yeryüzünde huzur, güven ve mutluluk egemen olur. Alimler de ilimleriyle âmil kaldıkları sürece hem kendileri hem içinde yaşadıkları toplum ve hem de bütün insanlık refah ve saadet içerisinde bir hayat yaşar. Mezkûr zümreler, bunun aksine tutum ve davranışlar sergiledikleri takdirde, topluma huzursuluk ve kaos hâkim olur. Çünkü genel anlamda toplum bu iki zümrenin hal ve davranışlarına dikkat eder ve onları örnek alır.

Bu başlık altında zikrettiğimiz âyetlerden, birey ve toplumun her halükârda sahih bilgiyle birlikte akıl ve iradelerini kullanıp onları devre dışı bırakmamalarının hayati önem arz ettiği anlaşılmaktadır. Zira insan aklını ve iradesini aktifleştirmeksizin sadece önder ve lider gördüğü kimselerin peşine takılıp onların eylemlerini mutlak doğru kabul etmesi, hayatında telafisi mümkün olmayan sonuçların ortaya çıkmasına sebep olur. Bunun yanı sıra din, siyaset, siyasî ve sivil cemiyetler, sanat, medya ve bu alanda karizma sahibi olmuş, otorite kazanmış olan, veyahut kamuoyuna bu şekilde sunulan böyle kimseleri taklit edenler ve bunların söylediklerini ölçüp biçmeden ve tenkide tâbi tutmadan kabul edip uygulayanlar, madden ve manen kaybetmeye mahkûm olacaklardır.⁸⁰

Ezcümle, birey ve toplumu dini anlamda en çok etki eden dinî liderler, yönetici, sanat-

75 Yönetici ve önderlerin/âlimlerin halk inancına etkisini ifade eden başka âyetler de vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: Sebe' 34/31-32-33; el-Mü'min 40/47.

76 el-Bakara 2/41-146-159-175; et-Tevbe 9/31-34.

77 Alimlerin toplum üzerinde ne denli etkili olduklarıyla ilgili detaylı bilgi için bk. Abdulcelil Candan, *Ulemânın Gücü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022).

78 Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, thk. Bekrî Hayâtî-Safvet Sakâ (Beyrut: Muessestü'r-Risâle 1981), 10/191.

79 Ali b. Muhammed el-Hererî, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu mişkâti'l-mesâbih* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2002), 8/3429.

80 Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 5/4/403.

çı ve karizmatik yapıya sahip bireyler vb. kimselere karşı ihtiyatlı davranmak son derece önemlidir.⁸¹ Bu kimselerin insanî yapıya sahip olmaları göz önünde bulundurularak doğal olarak bunların da yanılabilirliklerini düşünülerek bu şekilde davranılması fert ve toplumun selameti için son derece önemlidir. Zira Mezkûr şahsiyetler, birey ve toplumun inancını olumlu anlamda etkileme potansiyeline sahip oldukları gibi menfî anlamda da etkileme yetisine sahiptirler. Dolayısıyla sahih dini bilginin yanı sıra Yüce Allah'ın insana bahşettiği en büyük nimetlerden biri olan akıl ve iradeyi her zaman işlevsel hale getirmek, bu hususta doğabilecek büyük tehlikelerin önüne geçilmesine vesile olacaktır.

Sonuç

İnsan, dünyaya tertemiz bir fıtratla ve dine eğilimli bir şekilde gelir. Bu eğilim, başta anne baba, akraba, okul ve onun yetiştiği sosyal çevre tarafından olumlu veyahut olumsuz bir yöne evrilir. Şüphesiz İnsan kimliğinin oluşumunda mezkûr etkenlerin her biri çok önemli görev üstlenmektedir. Ancak bunlar içerisinde sosyal çevrenin etkisi daha fazla görülmektedir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'in yanı sıra gerek din sosyolojisi ve gerekse din psikolojisi alanındaki uzmanlar, sosyal çevrenin insan kişiliği üzerinde çok ciddi etkiye sahip olduğunu bilimsel verilerle ortaya koymuşlardır. Araplar da bu etkiyi "İnsan yetiştiği çevrenin çocuğudur." deyiimiyle ifade etmişlerdir. Kur'ân, fert ve toplumları gerek dînî gerekse dünyevî açıdan en çok etki eden faktörlere temas etmiş ve bu konuda onların dikkatini bu hususlara yönlendirmelerini talep etmiştir. Her dönem, güncelliğini koruyan mezkûr konular doğal olarak bizim de dikkatimizi çekti ve onları tekrar ele almamızı gerektirdi. Çalışmamızda sosyal çevrenin birey ve toplum inancı üzerinde olumsuz etkiye sahip olan ve bu konuda öne çıkan hususlara temas edildi. Bu hususlardan biri, körü körüne yapılan taklittir. Kur'ân'ın birçok âyetinde, Allah'ın kullarına lütfettiği akıl ve iradeyi devre dışı bırakıp insanın inancı üzerindeki menfî etkisinden ötürü taklitçiliğin birey ve toplum açısından ne kadar tehlikeli olduğu ve ondan uzak durulması gerektiği açık bir şekilde dile getirilmiştir. Kur'ân'ın zem ettiği taklit akıl ve iradeyi pasifleştirerek yapılan taklittir. Yoksa iyi kimseleri taklit etmek, Kur'ân tarafından mahzurlu görülmeyip bilâkis teşvik edilmiştir. Körü körüne yapılan taklitçiliğin insan inancına olumsuz yönde etkilediğinden bazı âlimler bu konudaki âyetlerden yola çıkarak "taklitçiliğin" caiz olmadığı yönünde görüş belirtmişlerdir.

Birey ve toplumun inancı üzerinde olumsuz etki eden faktörlerden biri de dost/arkadaş çevresidir. İnsana her konuda en çok etki eden faktörlerin başında dost çevresi gelmektedir. Çünkü birey, dost ve arkadaş çevresinin huy ve davranışlarından etkilenmemesi mümkün değildir. Kur'ân'ın farklı âyetlerinde bu konuya temas edilerek birey ve toplumun arkadaş tercihlerinde neden hassas davranmaları gerektiği açık bir şekilde izah edilmiştir. Örneğin, farklı âyetlerde, kötü arkadaş çevresi edinip onların peşine takıldıklarından ötürü dini inançlarını kaybeden kişilerin kıyamet günü taşıyacak oldukları pişmanlık ve nedametleri çarpıcı bir şekilde ifade edilmiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber başta olmak üzere İslâm âlimleri de iyi ve kötü dostun insan hayatı ve inancı açısından ne denli önemli olduğunu beyan etmişlerdir. Modern bilim insanları da dost ve arkadaş çevresinin insan için hayati öneme sahip olduğunu bilimsel verilerle ortaya koymuşlardır. İnsan sağlığının korunması ve zararlı maddelerden korunmasında da arkadaşlık faktörü belirleyici bir konumdadır. Bu

81 Temel Yeşilyurt, *Çağdaş İnanç Problemleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023), 140.

konuyla ilgili ortaya konulan argümanlardan fert ve toplum hayatını olumlu veyahut olumsuz anlamda ve her yönüyle en çok etkileyen temel faktörlerin başında, dost çevresi gelmektedir. Bir başka ifadeyle dost ve arkadaş çevresi, birey ve toplumun her alanda başarılı veyahut başarısız olmalarının temel nedenleri arasında ilk sıraya yerleştiği görülmüştür.

Son olarak fert ve cemiyet üzerinde etkili olan ve aynı zamanda onların dini tercihlerine ciddi anlamda tesir eden hususlardan biri de lider ve önderlerine uymaktır. Toplumlar, tarihin her döneminde yöneticiler tarafından sevk ve idare edilmişlerdir. Konuyla ilgili âyette yer alan **الْمَسْلُوم** kavramının lider-devlet adamı/yönetici, **الْمُرْتَد** ifadesinin ise din bilgini anlamında yorumlanmasının daha isabetli olacağı görüldü. Zira mezkûr zümreler her dönemde halk üzerinde etkili oldukları gibi onların başta din olmak üzere diğer tercih ve beğenileri üzerinde de ciddi etkiye sahip olmuşlardır. Bundan dolayı söz konusu iki zümre, fert ve toplumun ıslah ve ifsadında çok etkili olmuşlardır. Örneğin yöneticiler ve âlimler, uygulamalarıyla topluma örnek davranışlar sergiledikleri takdirde toplum da onları örnek alır ve netice itibarıyla o toplumda huzur ve müreffeh bir hayat yaşar. Bunun aksine hareket ettiklerindeyse halkta huzursuzluk ve kaos meydana gelir. Bunun yanı sıra siyasette, medyada, sanatta, sivil toplumda karizma sahibi olmuş, veyahut topluma bu şekilde sunulmuş kişiler de fert ve toplum inancı üzerinde ciddi manada etki ettikleri, dolayısıyla bu özelliklere sahip kişilerin peşine körü körüne gidilmemesi hayati önem arz etmektedir.

Kaynakça | References

- Ahmed ez-Zayyât vd. *el-Mu'cemü'l-vasît*. 2 Cilt. Kahire: Dâriü'd-Da've, ts.
- Ahmidî, Amir. *Şuarâü Mezhic ahbârihim va eş'ârihim fi'l-câhiliyya*. San'a: Mec'meu'l-Arabî-yati's-Saîde, 2014.
- Ali Düzgün, Şaban. *Din Birey ve Toplum*. Ankara: Akçağ Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Altıntaş, Ramazan. *Kur'ân'da Hidayet ve Dalalet*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1995.
- Armaner, Neda. *Din Psikolojisine Giriş*. Ankara: MEB Yayınları, 1980.
- Arpaguş, Hatice Kelpetin. "İman Bağlamında Kelâm'da Taklid Ve Mukallid (Gazzâlî Örneği)". *Kelam Araştırmaları* 3/1 (2005), 117-140.
- Askerî, Ebü'l-Hilâl Hasen. *el-Furûku'l-lüğaviyye*. Mısır: Dâriü'l-İlmi va's-Sakâfati li'n-Neşri va't-Tavzî', ts.
- Aytaç, Ömer - Tan, Mehmet. "Arkadaşlık Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi The Journal of International Social Sciences* 29/1 (2019), 345-359.
- Bağdâdî, İbn Tayfur. *Kitâbü belâğâti'n-nisâ va tarâifi kelâmihinna*. thk. Ahmed el-fî. Kahire: Matbaatü Medresati Vâlidati Abbâs el-Evval, 1908.
- Beydâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî. *Envâru't-Tenzîl va Esrâru't-Te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman Mar'aşlî. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-Arabî, 1418.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Muhammed Züheyr b. Nasırunnasır. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Candan, Abdulcelil. *Ulemânın Gücü*. 1 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Cevirov, Emir. *Dini Liderler Tipleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*. Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı: Uludağ Üniversitesi, 2013.
- Demağanî, Hüseyin b. Muhammed. *Kâmûsü'l-Kur'ân*. thk. Abdülaziz. Beyrut: Dâriü'l-İlmi Li'l-Melâyîn, 1983.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnâût, Muhammed Kâmil Karabelli. 7 Cilt. b.y.: Dâriü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyey'l-kitâbi'l-kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâriü İhyâi turâsi'l-arabî, ts.
- Eren, Selim. "İnanç ve Sosyo-Kültürel Çevre Etkileşimi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (15 Haziran 2007), 129-152. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuifd/issue/4294/255254>
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. 15 Cilt. Kahire: ed-Dâriü'l-Mısriyye Li't- Te'lîf va't-Terce-met, 1964.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakûb. *Besâirü zevi't-temyîz fi letâifi'l-kitâbi'l-azîz*. thk. Muham-med Ali en-Neccâr. 6 Cilt. Kahire: Lecnetü İhyâ'i't-Türâsi'l-İslâmî, 1996.

- Geçer, Ekmel. *Sosyal Medya ve İletişim Psikolojisi*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.
- Güneş, Abdurrahman. "Sosyolojik Olarak Din Ve Toplum İlişkileri". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/1 (31 Ocak 2016), 153-164. <https://doi.org/10.18069/fusbed.06220>
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâü Ülmüd'dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Ğâzî, Molla Huvayş Abdulkadir. *Beyânü'l-meânî*. 4 Cilt. Matbaatü'r-Tarakkî, 1. Basım, 1965.
- Hân, Ebü't-Tayyip Sıddîk. *Fethü'l-beyân fi makâsidi'l-Kur'ân*. 15 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992.
- Hatîb, Abdülkerim Yunus. *et-Tefsîrül-Kur'ânî li'l-Kur'ân*. 16 Cilt. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, ts.
- Haydar, Fuâd. *eş-Şahsiyatü fi'l-İslâm va fi'l-fikri'l-ğarbî*. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, 1. Basım, 1990.
- Hayrettin Karaman vd. *Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli*. Ankara: TDV Yayınları, 2018.
- Hâzin, Ali b. Muhammed. *Lübâbü't-te'vîl fi me'ânî't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.
- Hererî, Ali b. Muhammed. *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu mişkâtî'l-mesâbih*. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, 2002.
- Hererî, Muhammed Emin b. Abdullah. *Hadâ'iku'r-revhi ve'r-reyhân fi revâbi'ulûmi'l-Kur'ân*. 33 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.
- Hindî, Müttakî el-. *Kenzü'l-'ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*. thk. Bekrî Hayâtî-Safvet Sakâ. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1981.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 18. Basım, 2023.
- İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed er-Râgîb. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Geylânî. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- İbn 'Acîbe, Ahmed b. Muhammed. *el-Bahrü'l-medîd fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-mecîd*. 8 Cilt. b.y.: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 2002.
- İbn 'Âşûr, Muhammed Tahir b. Muhammed. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dârü't-Tûnusiyye, 1984.
- İbn 'Atıyye, Abdülhak b. Gâlib. *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Tefsîrül-Kur'ânî'l-azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyip. 10 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 3. Basım, 1419.
- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddime İbn Haldun*. thk. Abdullah Muhammed Derviş. 2 Cilt. Dımaşk: Dârü Ya'rub, 2004.

İbn Kesîr, İsmail b. Ömer. *Tefsîrül-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Sami b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 2. Basım, 1999.

İbn. Sîde, Ali b. İsmail. *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam*. thk. Abdülhamid Handâvî. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali. *Zâdü'l-mesîr*. thk. Abdürrezzak el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1422.

İmruülKays. *Dîvânu İmruül-Kays*. thk. Muḥammed Ebü'l-Faḍl İbrâhîm. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1990.

Kabîsî, Ahmed Ubeyd. *Mevsûatü'l-kelime ve ihvatihâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 12 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2017.

Kara, Osman. "Kuran'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/25 (15 Haziran 2012), 1-24. <https://doi.org/10.17335/suifd.30137>

Karaman vd., Hareddin. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.

Karataş, Zübeyir. "Fahredden Er-Râzî ve Seyyid Kutub Özelinde Sosyal Çevrenin Tefsire ve Müfessire Etkisi: en-Nisâ/59. Âyet Örneği". *Şarkiyat* 15/1 (03 Temmuz 2023), 122-136. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.1264592>

Karataş, Zübeyir. *Seyyid Kutub ve fi zilâli'l-Kur'an Tefsirindeki Metodu*. Samsun: Üniversite Yayınları, 2018.

Karyağdı, Osman. *Kur'an'a Göre Sosyal Çevrenin İnanç ve Davranışlara Etkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı, 2002.

Kasapoğlu, Abdurrahman. *Kur'an'da İman Psikolojisi*. İstanbul: Yalnızkurt Yayınları, 1997.

Kasımî, Cemâleddin Muhammed b. Muhammed Said. *Mehâsinü't-te'vîl*. thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnü's-Sûd. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Eттаfeyyiş. 20 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısıriyye, 1964.

Kutub, Seyyid. *Fî zilâli'l-Kur'an*. çev. M. Emin Saraç vd. 16 Cilt. İstanbul: Birleşik Yayınları, ts.

Ma'lûf, Luvîs. *el-Muncid*. Tahran: İntişârâtı İslâm, 1379.

Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*. thk. Mecdî Bâslûm. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

Mâverdî, Ali b. Muhammed. *en-Nüket ve'l-uyûn*. thk. es-Seyyid b. Abdülmaksûd. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Merâğî, Ahmed b. Mustafa. *Tefsîru'l-Merâğî*. 30 Cilt. Mısır: Şeriketu Mektebetu va Matbatü Mustafa el-Bânî, 1946.

Muhammed Semîn. *Eserü'l-Kur'ân'i ve'l-kirâati fi'n-nahvi'l-arabî*. Kuveyt: Dârü'l-Kütübi's-Sakâfiyye, 1978.

Muhtar, Ahmed. *Mu'cemü'l-lüğati'l-arabiyati'l-muâsarati*. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kutub, 2008.

Mustafevî, Hasan. *et-Tahkîk fi kelimâti'l-Kur'âni'l-kerîm*. 14 Cilt. Tahran: Merkezü Neşri Âsârî'l-Allâme el-Mustafevî, 1393.

Mübârekpûrî, Muhammed b. Abdurrahman. *Tühfetü'l-ahvazî*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Müslim b. Haccâc en-Nîsâbüfî. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Türâsi'l-'Arabî, ts.

Okumuş, Ejder. *Dinin Toplumsal İnşası*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.

Râzî, Ahmed b. Fâris b. Zekerriyya. *Müc'melü Mekâyisi'l-Lüga*. thk. Züheyr Abdulhasan Sultan. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.

Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîrü'l-kebîr)*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Türâsi'l-'Arabî, 3. Basım, 1420.

Recep, Ardoğan. "Taklîdî İmanın Geçerliliği". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/2 (2009), 39-70. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001000

Reşîd Rıza. *el-Menâr (Tefsîrü'l-Kur'âni'l-hakîm)*. 12 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1990.

Semerkindî, Nasr b. Muhammed. *Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkindî*. thk. Mahmûd Mutricî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.

Şâtibî, İbrahim b. Musa. *el-Muvâfakât*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen. 7 Cilt. Kahire: Dârü İbn Affân, 1997.

Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-kadîr*. 6 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414.

Şîrâzî, Sadî. *Gülîstan*. Tahran: Kütüphânei Dâniş, 1392.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerî. *Câmiu'l-Beyân an Te'vil'il-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2000.

Tirmizî, Muhammed b. İsa. *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 5 Cilt. Mısır: Şeriketu Mektebetu va Matbaatü Mustafa el-Bânî, 1975.

Tümer, Günay. "Âbâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/5. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Wac, Joachim. *Din Sosyolojisine Giriş*. çev. B. İnandı. Ankara, 1987.

Yeşilyurt, Temel. *Çağdaş İnanç Problemleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.

Yıldız, İbrahim. "Kur'ân-ı Kerîm'de Atalar Geleneği Ve İnanca Etkisi". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (01 Aralık 2015), 175-215. <https://dergi->

park.org.tr/tr/pub/ksuifd/issue/22268/241751

Yılmaz, Hüseyin. *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2019.

Zebîdî, Muhammed Murtada. *Tâcü'l-arûs*. thk. Abdussattâr Ahmed Ferrâc vd. 40 Cilt. Kuveyt: Maṭba'atu Hukûmeti'l-Kuweyt, 1965.

Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf'an hakâ'iki't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 3. Basım, 1407.

aksam.com.tr. "Arkadaş çevresi beyin gelişimine etki ediyor". 22 Ocak 2022. Erişim 26 Haziran 2024. <https://m.aksam.com.tr/ekler/arkadas-cevresi-beyin-gelisimine-etki-ediyor/haber-1236419>

<https://www.yesilay.org.tr/tr/>. "İyi Arkadaş Çevresi Bağımlılıklardan Uzak Tutar". Erişim 26 Haziran 2024. <https://www.yesilay.org.tr/tr/makaleler/iyi-arkadas-cevresi-bagimliliklerden-uzak-tutar>

İslam ve İhsan. "İyi ve Kötü Arkadaşın Hali Güzel Koku Satanla...' Hadisi". Erişim 13 Haziran 2024. <https://www.islamveihsan.com/iyi-ve-kotu-arkadasin-hali-guzel-koku-satanla-hadisi.html>